

TÖMÖSKÖZI FERENC**A református egyház önszerveződésének
folyamata Csehszlovákiában
1918–1923 között***

A szlovákiai vagy csehszlovákiai magyar kisebbség története szisztematikus feltárásának kutatásában a politika-, diplomácia-, gazdaság-, oktatástörténet, néprajz irányaihoz képest a magyar kisebbséghez kapcsolódó egyházak története kevésbé feltárt. Annak ellenére, hogy a két világháború között jelentősen társadalomformáló és -szervező szereppel bírtak a magyar kisebbség körében. Jelen tanulmány a magyar református egyház Csehszlovákia területén megszerveződött, majd önállóvá vált Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház három egyházkerülete létrehozásának történetével foglalkozik.

Az 1990-es években sorra jelentek meg a református egyház történetével foglalkozó munkák,¹ amelyek rendre visszanyúltak a 18–19. századig.² Ekkor minőségileg igencsak eltérő munkák keletkeztek, mivel nem voltak szakszerűen kikutatott és megírt szacikkek, forráskiadványok sem: a tanulmányok szerzői lé-

* A tanulmány a VEGA 1/0083/20 számú, A Református Keresztyén Egyház Szlovákiaiában a szocializmus éveiben 1948–1989 című kutatási projekt keretében készült.

¹Jelentek meg egyháztörténeti munkák 1990 előtt is, de néhány kivétellel mind a második világháborút megelőzően készültek. Ezek historiográfiai áttekintésétől eltekintünk, és majd egy külön tanulmányt szentelünk neki, ezért az 1990-es évek utáni munkák is csupán vázlatosan kerültek bemutatásra.

²Az 1990–2007 között kiadott szlovákiai magyar református vonatkozású könyvek válogatott bibliográfiáját A. Kis Béla állította össze. Lásd http://epa.oszk.hu/00000/00033/00033/pdf/szemle_2008_2_bibliografia.pdf. (Letöltve: 2020. 06. 05.)

nyegében négy-öt munkára hivatkozva³ – rosszabb esetben nem hivatkozva – ugyanazokat a tévedéseket, hibákat vették át, és nem mindig éltek kritikával, nem kutattak további levéltári források után.

A rendszerváltás utáni első monográfia 1994-ben jelent meg *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre* címmel, Fritz Peyer-Müllertől. Ezt követte Puntigán József 2005-ben megjelent *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)* című könyve, amely intézménytörténeti feldolgozás és forráskiadás is egyben. Teljes egészében a (cseh)szlovákiai református egyház történetéről szóló munkából ez idáig három látott napvilágot. Az első kettő egy-egy doktori disszertáció, amely a Selye János Egyetem Református Teológiai Karán készült. Az egyik Fazekas Szilvia *A Református Keresztyén Egyház a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1938)* című dolgozata, amelyet szerzője 2012-ben védett meg, a másik Buza Zsolt *A (Cseh)szlovákiai Református Keresztyén Egyház története 1945–1989 között* című tanulmánya (ennek védeése 2013-ban történt). A harmadik munka egy többszerzős monográfia, amely egyházpolitikai, oktatástörténeti és belmissziói fejezetekben mutatja be az egyház és az oktatás két világháború közötti történetét.⁴ A további, református egyháztörténettel foglalkozó tanulmányok egy-egy kötetben,⁵ vagy egy adott helytörténeti munka fejezeteként

³ A szakirodalom kutatása során a legtöbb esetben a következő munkákkal találkozhatunk: CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztyén Egyház húszéves története 1918–1938*. Ungvár, 1940; SZABÓ Antal: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története*. I–II. rész. *Regio*, 1990/3. 133–162.; 1990/4. 204–221.; MOLNÁR Imre: *A magyar nyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In: TÓTH László–FILEP Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. I. Ister Kiadó, Budapest, 1998, 207–237.; CSÉMY Lajos: *Tájékoztató*. In: KÚR Géza: *A Komáromi Református Egyházmegye története*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1993. 7–29.; PUNTI GÁN József: *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)*. Plectrum, Losonc, 2005.

⁴ LÉVAI Attila–SIMON Attila–SOMOGYI Alfréd–SZARKA László–TÖMÖSKÖZI Ferenc: *Az első húsz év. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház 1918–1938 között*. Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2019.

⁵ Michal HROMANÍK: *Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku*. [Református egyház Szlovákiában] In: Juraj HALÁS (ed.): *Kalendár biblickej výchovy a vzdelania reformovaných kresťanov na rok 1997*. [Református keresztények bib-

jelentek meg. Rendszeresen tesznek közzé egyháztörténeti tanulmányokat a Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és a Calvin J. Teológiai Akadémia közös tudományos folyóirata és tanulmánykötetei. Jelenleg a 20. századi egyháztörténetről folynak kutatások, ehhez kapcsolódóan Lévai Attila,⁶ Somogyi Alfréd⁷ és Tömösközi Ferenc⁸ tollából rendszeresen jelennek meg

liai nevelési és oktatási naptára az 1997-es évre] Združenie Reformovaných Duchovných na Slovensku v Bratislave, Košice, é. n.; Ivana SVÁTKOVÁ: *Reformovaná cirkev na Slovensku v rokoch 1918–1938*. [A református egyház Szlovákiában 1918–1938 között] In: Tatiana IVANTYŠYNOVÁ (zost.): *Národ – cirkev – štát*. [Nemzet–egyház–állam] Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európa–Centrum pre európsku politiku–Historický ústav SAV, Bratislava, 2007. 144–153.

⁶ LÉVAI Attila: Rövid adalékok egy püspöki életúthoz. In: LÉVAI Attila: *Egyház és történelem. Tanulmányok az egyház életéről és történelméről*. Tillinger Péter műhelye, Szentendre, 2013; LÉVAI Attila: Pálóczi Czinke István püspök és a kettős identitás kérdése szolgálatának kezdetén. In: LÉVAI Attila–PÁLFI József (szerk.): *Kettős kisebbségben. A Selye János Egyetem Református Teológiai Kara és a Partiumi Keresztyén Egyetem nemzetközi tudományos konferenciájának tanulmányai*. Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2014; LÉVAI Attila: Mozzanatok egy püspöki életútból: Pálóczi Czinke István. In: BUZOGÁNY Dezső (szerk.): *A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2019.

⁷ SOMOGYI Alfréd: „A memorandum évek”. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsi esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: LÉVAI Attila (szerk.): I. m. 77–124.; SOMOGYI Alfréd: Egyházvezetőink kezdeti tapasztalatai a Janus-arcú csehszlovák államhatalommal. In: LÉVAI Attila–PÁLFI József (szerk.): I. m. 201–220.; Alfréd SOMOGYI: Károly Patay: An Undeservedly Forgotten Hungarian Church Governor from Felvidék. In: Olga LUKÁCS–Csaba NAGY ALPÁR–István PÉTER (eds.): *From Movement to Inheritance: Hidden Assets from the Treasury of Hungarian Reformation*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2019. 39–52.; SOMOGYI Alfréd: Reformátusok az elmúlt 100 év kihívásaiban, különös tekintettel a Felvidék és a Dunántúl összefüggéseire. In: BUZOGÁNY Dezső (szerk.): I. m. 309–349.

⁸ TÖMÖSKÖZI Ferenc (szerk.): *A hit és közösség szolgálatában. Életutak a Szlovákiai Református Keresztyén Egyházban*. Selye János Egyetem, Komárom, 2018; SIMON Attila–TÖMÖSKÖZI Ferenc: *Válogatott források a szlovákiai református egyház történetéhez (1918–1938)*. Selye János Egyetem, Komárom, 2019; TÖMÖSKÖZI Ferenc (szerk.): *A Szlovenszkói Dunáninnyi Református Egyházkerület és a Szlovenszkói Református Egyetemes Egyház Konventjének Pápán őrzött iratainak válogatott jegyzéke 1920–1938 között*. I–VIII. kötet. Selye János Egyetem, Komárom, 2018. Elektronikus kiadvány; TÖMÖSKÖZI Ferenc (szerk.): *A Szlovenszkói Tiszáninnyi Református Egyházkerület Sárospatakon őrzött iratainak válogatott jegyzéke 1920–1939 között*. I–VIII. kötet. Selye János Egyetem, Komárom, 2019. Elektronikus kiadvány.

publikációk, leginkább a csehszlovákiai református egyház két világháború közötti éveinek történetéről.

Az önszerveződés előtt

A Kárpát-medencei reformátusság elmúlt kétszáz évnyi történetének egyik legfontosabb momentuma az 1881. október 31-én megnyitott debreceni Alkotmányozó Zsinat. Az itt megfogalmazott és elfogadott egyházalkotmány alapján hozták létre az egységes igazgatású református egyház – Dunántúli, Dunamelléki, Tiszáninneni, Tiszántúli és Erdélyi – kerületeit. Az egyes vidékenként kifejlődött különféle szabályzatok helyébe általánosan kötelező érvényű törvényeket alkottak, ezzel megteremtve az egyház egyetemes szervezetét. Az így létrehozott egyház az úgynevezett zsinat-presbiteri elv alapján irányította önmagát. Az egyházközségek egyházmegyékbe tagozódtak, az egyházmegyék pedig az öt egyházkerület egyikébe. A politikai határok által elcsatolt egyháztesteknek nem volt tapasztalatuk sem az egyházszervezésben, sem az egyházvezetésben. Ezenfelül ezt a fennálló helyzetet mind egyházi, mind világi térfelel csupán átmeneti állapotnak tartották.

A szlovenszkói református egyház létrehozása ötéves folyamatnak tekinthető – 1919–1923 között –, mintsem egy konkrét eseményhez köthető. Csehszlovákia határainak kijelölése járt együtt az új, „csehszlovákiai egyházak” határainak meghúzásával és az egyházi adminisztratúra létrehozásával. Továbbá felmerül a kérdés, hogy az önszerveződés milyen mértékben indult meg az államhatalom nyomására, illetve milyen mértékben hatott a kialakult helyzet tarthatatlanságából adódó belső kényszer. Az önszerveződés katalizátora egyértelműen az államhatalom nyomása volt, amellyel párhuzamosan beszűkültek, sőt megszűntek a mindennapi élethez szükséges feltételek.

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása következtében a dunántúli, a tiszáninneni, a tiszántúli és a dunamelléki egyházkerületek északi részeiből több egyházmegyét – teljesen vagy részben – elvágtak a Magyarországi Református Keresztyén

Egyháztól. Összesen 287 anyaegyházközség került csehszlovák fennhatóság alá. A Dunántúli Református Egyházkerület komáromi egyházmegyéjének 48 anyaegyházközségét, a barsi egyházmegyéjét pedig 29 anyaegyházközséggel teljes egészében elcsatolták. (Csupán néhány leányegyház és filia maradt Magyarországon, mint például Szőny.) A Dunamelléki Református Egyházkerülethez tartozó drégelypalánki egyházmegye északi részéből két egyházközség, Losonc és Ipolypásztó került át. A Tiszáninnen Református Egyházkerület gömöri egyházmegyéjének 45 egyházközségéből 35, a tornai egyházmegye 15 egyházközségéből 8, az abaúji egyházmegye 72 egyházközségéből 20, a 62 egyházközségből álló alsó-zempléniből 11, a 29 egyházközségből álló felső-zempléni egyházmegye teljes egészében – Sátoraljaújhely kivételével –, a 39 egyházközséget számláló Ungi Egyházmegye – Záhony kivételével – szintén teljesen. Az ungi egyházmegye végül kettévált, egy szlovenszói ungi és kárpátaljai ungi egyházmegyére. A Tiszántúli Református Egyházkerület 64 egyházközségből álló beregi egyházmegyéjéből 43 egyházközség, a máramaros-ugocsi egyházmegye 32 egyházközségéből 25 egyházközség Csehszlovákiához került.⁹ A Tiszántúlról Csehszlovákiába került egyházmegyékből alakult meg a Kárpátaljai Református Egyházkerület. Csehszlovákia megalakulásakor – az 1919-es állami összeírás szerint – a református egyházhoz 143 807 hívő tartozott. Ez a szám a két háború közötti időszakban keveset változott, 1921-ben 144 549 fő, 1930-ban pedig 145 829-en vallották magukat reformátusnak. Utóbbi évben a reformátusok Szlovákia teljes lakosságának 4,38%-át tették ki.¹⁰

Néhány hónap leforgása alatt felekezeti és nyelvi is kisebbségbe került az egyház. Az újonnan létrehozott államban kénytelenek voltak szembenézni azzal, hogy az egyszerre nemzeti és felekezeti kisebbség nem számíthat a nacionalizmussal átítított államvezetés jóindulatára. Ezt nemcsak a felsőbb szerveknél

⁹ CSOMÁR Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története: 1918–1938*. M. Kir. Állami Nyomda, Ungvár, 1940. 5.

¹⁰ SIMON Attila–TÖMÖSKÖZI Ferenc: I. m. 13.

tapasztalták, hanem az alsóbb, megyei járási és helyi hatóságoknál is. Az újonnan kinevezett tisztviselők a legapróbb vétségekért fizetésmegvonással, pénzbüntetéssel, az állampolgárság elvételével büntették a református lelkészeket és a református tanítókat.

A kisebbségbe került egyházban az egzisztenciális bizonytalanságot tovább fokozta, hogy a történelmi egyházkerületek központjai Magyarországon voltak, és a határok lezárása következtében nem jutottak hozzá az állami hozzájáruláshoz, sem az egyház javára tett alapítványok bevételeihez, amelyeket rendszeresen utaltak a lelkészeknek és a gyülekezeteknek.

Az első hónapokban, sőt közel egy évig az egyházi vezetők nem kezdtek tárgyalásokba a csehszlovák állam vezetőivel. A magyarországi és a Csehszlovákiában maradt egyházi vezetők úgy vélték, hogy a magyarországi református egyház és az elszakadt egyháztestek a kialakult helyzet kaotikus volta miatt egyelőre nem indítanak érdemi tárgyalásokat az új állam vezetésével. Abban reménykedtek, hogy ez átmeneti állapot, és belátható időn belül sikerül olyan megegyezésre jutni, amely alapján az elszakadt egyháztestek egyházi szervezet tekintetében továbbra is a magyar egyetemes egyházhoz fognak tartozni.

A csehszlovák állam magyar egyháznak tartotta a református egyházat, így hasonló álláspontot képviselt vele szemben, mint a magyar nemzeti kisebbséggel általában. Az állam és egyház két legmeghatározóbb vitája, a szlovák egyházmegye létrehozása és az egyház alkotmányának elfogadása volt. Az állam ragaszkodott a különálló szlovák egyházmegyéhez, ezzel is megbontva az egyház magyar jellegét. Ám ezt nem csupán az egyházi vezetés nem támogatta, de a szlovák ajkú reformátusság döntő többsége sem. Az 1923-as egyházi alkotmányt részben ezért sem fogadta el az állam, másrészt azért nem, mert a magyar szövegezés nem egyezett meg a szlovák fordítással. A kormányzat pedig ragaszkodott ahhoz, hogy egyedül a szlovák fordítást tekintse érvényesnek, noha nem volt joga szlovák fordítást kérni.¹¹ Az 1928-as pozsonyi

¹¹ Ezt egy szakértői jelentés is tárgyalja, amelyet a köztársasági elnöknek írtak, amelyben kifejtik, a kormányzatnak nem lenne joga azt követelni a református egyháztól, hogy szlovák nyelven is terjessze be az egyházi alkotmány szövegét, illetve hogy a szlovák változatot tekintse autentikusnak. Archiv Kancelárie

zsinaton ugyan orvosolták a szlovák egyházmegye létrehozásának problémáját, de az állam folyamatosan kifogásokkal élt az alkotmány elfogadása kapcsán, így azt az 1938-as visszacsatolásig sem fogadták el. A csehszlovák állam és a református egyház viszonyát még 1918-ban, az 1918. évi 11. számú törvény 2. §-a alapján szabályozták.¹² Ezzel az állam ideiglenesen elfogadta a magyar állam és a református egyházközségek közötti, az 1904-es zsinati rendezés alapján kialakított jogviszonyt. Ám ezeknek a törvényeknek az értelmezésével rendszeresen visszaéltek, vagy egyszerűen nem vették figyelembe őket (ez utóbbira főként az iskolaügy területén voltak példák).

Adalékok a megszálláshoz

Az adalékok szó azt jelzi, hogy a megszállás folyamata viszonylag gyorsan lezajlott, de kevés írásbeli forrás maradt fenn róla. Sajtóforrások vannak,¹³ ám kuriózumnak számítanak a lelkészek ez irányú levélváltásai. A kutatás mai állása szerint csupán néhány ilyen levél található az egyházi levéltárak anyagában. A legszemléletesebb képet az összeomlás és a hatalomátvétel mindennapjainak káoszáról az alábbi hosszabb forrás nyújtja. A ténybeli megállapítások mellett végigkövethető a helyi konfliktusok nemzetiségi éle is. Fövenyessy Pál ruttkai¹⁴ missziós lelkész, aki folyamatosan az események középpontjában volt, néhány levelében részletesen beszámolt a megszállóról, és a lakosság reakciójáról abból az időből, amikor – 1918 novemberében – a csehek elkezdték átvenni a közigazgatást a

prezidenta republiky, Praha. Fond D 13679, k. 152, 11/30. A jelentés szövegét lásd SIMON Attila–TÖMÖSKÖZI Ferenc: I. m. 330–331.

¹² *Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstavají prozatím v platnosti.* (Az összes meglévő tartományi és birodalmi törvény és rendelet egyelőre hatályban marad.) Forrás: <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/797/1/2?vtextu=1918#lema0> (Letöltve: 2020. 02. 06.)

¹³ Lásd a *Komáromi Lapok* és az *Érsekújvár és Vidéke* vonatkozó lapszámaikat.

¹⁴ A ruttkai gyülekezet teljesen szlovák környezetben volt, ugyanis Turóc vármegyéhez tartozott, és 1910-ben a 6262 lakosból 3213 szlováknak, 2164 magyarnak és 770 németnek vallotta magát. A választó egyháztagok 1918-ban 155-en voltak, 1919-ben már csak 48-an maradtak.

Csehszlovákiának tekintett területeken. „Mínthogy minden nap úgyszólván el lehetünk készülve arra, hogy a csehek megszállják a határszéli megyéinket (Csacáról tegnap este már jött a hír, hogy a határrendőrséget cseh karhatalom lefegyverezte s megszállta a vasutat), vagy a tótok a közigazgatási és állami intézményeket tulajdonukba véve politikai zavargások támadnak és híveimnek – köztük nekem is – menekülnie kell, avagy hivatalosan kiutasítatunk.¹⁵ [...] Lefoglalták azonnal a postát, vasutat, megkezdődött a rablás, fosztogatás, amit csak találtak valahol, vittek. Mi csak néztük tétlenül, elkeseredve, biztattam a magyarjaimat, hogy legyenek türelemmel, nem fog ez sokáig tartani, majd jönnek a mi honvédeink. Úgy is volt. Szerdán nov. 15. délelőtt Rózsahegyre próbáltak átrendelni a csehek, Karlovácnál azonban összelőtték a mieink a vonatjukat, egyedül a századosuk jött belőlük vissza bepólyált fejjel. Csütörtökön azután Nagysuránynál beásták magukat a csehek, így várták a kassai és iglói katonákat, akik páncélvonattal jöttek. Pénteken egész délelőtt hallottuk Surány felől az ágyúdörgést, Ruttkán a csehek sűrögtek-forogtak, látszott rajtuk, hogy nagyon meleg alattuk a talaj. Ugyanaznap este (15-ikén) fél hatkor egyszerre csak berontottak Turócszentmárton felől a besztercebányai és losonci honvédek, ropogott a puska, gépfegyver Ruttká utcáin, a főtéren a pályaudvarokon, potyogtak, menekültek a csehek, jó csomót összefogdostak, tiszta lett tőlük a város. Hála érte a jó Istennek!

Bizony nehéz izgalmas hetek voltak ezek. De ma már nyugodtabban vagyunk. Árva híveim mind szélnek futottak, mert ott életveszély fenyegetett minden magyart. Árvába a lengyelek vonultak be és romboló rabló falusi bandák garázdálkodtak. Itt Ruttkán csak egy üzletet fosztottak ki, a munkástanács rendkívüli eréllyel s ügyességgel elejét vette minden kavarodásnak, bajnak. Amott nagyobb felfordulások voltak a falukon, főleg Trencsén megyében, ahol valóságos vérfürdőket rendeztek a tótok. Turócsban csend volt aránylag, rablás volt itt-ott, de nem gyilkoltak. A magyar szó azonban haragot vált ki sok helyen. [...]

¹⁵ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MRE ZSL) 2a. 305. 102.

A helybeli evangélikus egyház többségben levő magyar része elszakadási mozgalmat indított a pap áruló, cseh-barát érzelmei miatt. [...] ¹⁶ [...] Napról-napra, óráról-órára változnak az események. Tegnap még szép tervekkel, reménységgel néztünk a világra, a jövő nehézségei elé, és ma már újból zavar, s ki tudja – holnapig micsoda káosz alakul ki. Zsolnán, Ruttkán éjjel-nappal csomagolunk, hordják ész nélkül a bútort az állomásra, a vagonokba. Fut mindenki. Úgyszólván, az ujjaimon számlálhatom meg az itt maradt magyar ref. családokat. Kijelentették, hogy soha többé vissza nem jönnek ide. – Viszi, biztosítja mindenki a családját, ingóságát, mert a csehek a 15-iki csetepaté és szégyenletes futás miatt Zsolnát és Ruttkát megfenyegették, hogy ha visszajönnek, egy magyar vasutat sem hagynak életben. Mi is becsomagolva tartjuk készenlétben az apróságainkat, hogy ha szükség lesz, anyósomat és feleségemet vasútra ültethessem. Én majd csak a szolgálattevő vasutasokkal, katonákkal szándékozom az utolsó vonatra felugrani, ha muszáj. A hangulat nagyon nyomott, a tótság fel van izgatva a magyar szó tilos, vagy legalább is zsebre nem vághatja az ember amit kap érte. [...] ¹⁷ Mély tisztelettel van szerencsém jelenteni Főtiszteletűségednek, hogy december 7-ikén Ruttká cseh megszállás alá került, miután a menekülők ezrei itt hagyták otthonainkat, holott az eltávozásra, a rettegésre feltétlenül sem ok, sem szükség nem volt, mert a megszállás incidens nélkül, simán ment végbe. Senkinek sem volt bántódása, a közbiztonságért a vezető körök teljes garanciát vállaltak. Családommal együtt helyemen maradtam és várom a fejleményeket.

[...] Dobszó útján hirdették ki, hogy a magyar szó tilos, csak németül és tótul lehet beszélni, ha valaki csak kiejt magyar szót, majd felnyársalják az embert, pedig Ruttká lakossága túlnyomó részben magyar, s ilyen szégyen ért bennünket! Nekem is tegnap majdnem összetűzésem támadt egy gyerkőc cseh tiszttel, aki – mivel magyarul kértem az állomáson újságot – rám támadt a legcsúnyábbul, de hát nem annyira a magam, mint inkább híveim

¹⁶ Uo. 108.

¹⁷ Uo. 110.

érdekében el kellett hallgatnom és tűrtem. [...] Próbálkoztunk Kassáról szállítani egy kis élelmet, a hatóság azonban nem engedte elszállítani, mert azt mondják: „a cseheknek ők nem adnak”. A cseheknek pedig maguknak sincs, hogyan gondoskodhatnának ők a lakosság élelmezéséről! Mi tehát itt magyarok senki fiai lettünk. S azt hiszem, talán az éhség fog bennünket innen elhajtani inkább mint az erőszak. [...]”¹⁸

Miután Fövenyessy helyzete kilátástalanná vált, egyrészt azért, mert magyar református lelkészként nemkívánatos személynek tartották. Másrészt az általa pásztorolt gyülekezet lélekszáma olyan mértékben lecsökkent, hogy saját lelkészt már nem tudtak eltartani, így kénytelen volt elhagyni Ruttkát. A missziós egyház gondozását Sedivy László nyitrai lelkész vette át.¹⁹

A református egyház berkeiben az 1919-es év is várakozással telt, miközben a csehszlovák légiók folyamatosan foglalták el a kijelölt területeket. A majdani Dunáninneri Református Egyházkerület területén fegyveres ellenállás is kialakult, mégpedig Érsekújvár környékén, Deákin és Pereden, ahol a helyi nemzetőrök megpróbálták feltartóztatni a csehszlovák légiókat.²⁰ Komáromot 1919. január 10-én szállta meg a légió 39. ezrede, Macaluso Egidio ezredes vezetésével, ám a Dunát nem lépték át, így nemcsak a megyét, de a várost is kettéosztották.²¹ A határok lezárása után a komáromi egyházmegye kapcsolata teljesen megszakadt a Dunántúli Egyházkerülettel, amelynek nagyobb része Magyarország területén maradt. Németh István²² dunántú-

¹⁸ Uo. 111.

¹⁹ Uo. 115.

²⁰ SIMON Attila: A Csehszlovákiához került felvidéki magyarok (1918–1921). In: BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 36–37.

²¹ Csehszlovákia katonai megszállása. Forrás: http://www.felvidekitudastar.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1056:a-felvidek-csehszlovak-katonai-megszallasa&catid=36:politika&Itemid=53 (Letöltve: 2014. 08. 05.)

²² Németh István (Pusztægres, 1851. szeptember 19. – Székesfehérvár, 1924. július 28.) 1903-tól püspök-helyettes, 1914–1924 között a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. 1919-ig Komáromban, Csehszlovákiából való kiutasítása után Újkomáromba került, 1922-től haláláig pedig Balatonkenesén szolgált.

li püspök, Győry Elemér²³ püspöki titkár és Vargha Sándor²⁴ lelkész felkereste a megszállt csapatok ezredesét, hogy a Dunántúli Egyházkerület igazgatásának feltételeiről tájékoztatást kapjanak. Az ezredes nem engedélyezte, hogy Komáromból, mint megszállott területről igazgassák a Duna magyarországi oldalán levő egyházmegyéket, csakis a megszállás alatt lévő területek egyházközségeit.²⁵ A keleti egyházmegyékben sem volt jobb a helyzet, ugyanis a Beregi Református Egyházmegye 1919. évi április 3-ára tervezett közgyűlését meg Bertók Béla halasztotta el, mert a megszállás annyira bizonytalan állapotot eredményezett, hogy nem tartotta szerencsésnek bármiféle gyűlés szervezését. Biki Ferenc a máramaros-ugocsai egyházmegye esperesének jelentéséből tudni, hogy „a román előnyomulás következtében már 1918 év őszén Máramaros vármegyében, nevezetesen a nagybocskói egész misszió, a máramarosszigeti és hosszúmezei egyházak idegen uralom alá kerültek. A múlt év tavaszán pedig, április hónapban a dolhai, salánki, feketepataki, verbőci, tiszakeresztúri egyházak kivételével az egyházmegye többi egyházközségét szintén a románok szállották meg. A túlatiszai, és tiszánineni községek élete közt, bár mindkét járásban románok uralkodtak, észrevehető különbség mutatkozott. A tiszánineni részt nem mindig ismerte el a román kormány román területnek; a pénzt le nem bélyegezte, mint tiszántúl stb. – A dolhai, salánki, feketepataki, verbőci és tiszakeresztúri községekben csehszlovákok teleped-

²³ Győry Elemér (Takácsi, 1891. június 30. – Budapest, 1978. november 24.) Segédlelkész volt Nagyigmádon, püspöki titkár Komáromban. 1918-tól Hetényen szolgált, majd 1923-ban állampolgársága hiányában kiutasították Csehszlovákiából. Ezt követően Komáromban helyettes lelkész volt, majd két évig püspöki titkárként dolgozott. 1926-ban teológiai magántanári képesítést szerzett. 1928–1943-ban Győrbe, 1943-tól 1961-ig, nyugdíjazásáig Pápára választották lelkésznek. A dunántúli egyházkerület 1935-ben lelkészi főjegyzőjévé, 1943-ban püspökévé választották.

²⁴ Vargha Sándor (Kisölvéd, 1879 – Komárom, 1924. szeptember 24.) 1903-tól 1905-ig a komáromi gyülekezet segédlelkésze, majd 1906 és 1914 között mint hitoktató dolgozott. 1914–1919-ig másodlelkésznek választották a püspök mellé. Németh István kiutasítása után, 1920-ban megválasztották első lelkésznek. A komáromi egyházmegyében 1922-től lelkészi aljegyzőnek, 1923-tól főjegyzőnek választották.

²⁵ *Komáromi Lapok*, 1919/3. 3.

tek meg. Ilyen volt a helyzet az egyházmegye területén a múlt hó 27-ig, mikor is a tiszántúli egyházközségek csehszlovák uralom alá kerültek, mely Máramarosban napról napra tovább-tovább terjed.”²⁶ A kialakult politikai körülmények miatt benyújtotta lemondását, de nem volt, aki az esperesi tisztségét átvegye.²⁷ Ezt nehezítette a Tanácsköztársaság térnyerése, az északi hadjárat²⁸ érzékenyen érintette a Csehszlovákia területén lévő egyházmegyéket is. Kassán Hennoque francia tábornok halálos áldozatokat követelő diktatórikus uralma alatt Mutňanský polgármester a tábornok parancsára 1919. július 14-én, a Bastille lerombolása emléknapján díszistentiszteletet tartott a *Szlovenszkon elesett cseh-szlovák hősök lelki üdvéért és Kassa város felszabadulásának az örömére*.²⁹

Az első tárgyalások az állami szervek és a református egyház között

Szlovákia teljhatalmú minisztere, Vavro Šrobár miniszteri titkára, Štefan Štunda, aki nemcsak református lelkész, de teológus korában még Révész Kálmán sárospataki diákja is volt, 1919. szeptember 4-én felkereste a püspököt Kassán, hogy közölje a minisztérium álláspontját a Csehszlovák Köztársaság és a református egyház viszonyáról. A kormány csupán szóban ismerte

²⁶ MRE ZSL, 2a. 305. 108.

²⁷ FRITZ PEYER-MÜLLER: *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világ-háború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1994. 68.

²⁸ A Tanácsköztársaság hónapjai alatt a francia irányítás szerb, román és csehszlovák katonai intervenciót indított. A tanácskormány a 200 ezer fős magyar Vörös Hadsereg segítségével – Böhm Vilmos főparancsnok és Stromfeld Aurél vezérkari főnök vezetésével – 1919. május 20-án ellentámadást indított. Az északi hadjárat keretében visszafoglalták Érsekújvár–Nyitra–Léva–Zólyom–Kassa vonalát, és 1919. június 16-án kikiáltották Sároseperjesen a Szlovák Tanácsköztársaságot. Ezt követően Clemenceau francia miniszterelnök jegyzékére június 30-án elkezdődött a Vörös Hadsereg visszavonulása a jegyzékben megjelölt határok mögé. *A Magyar Tanácsköztársaság északi hadjárata*. Forrás: http://www.felvidekitudastar.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=1060:a-magyar-tanacskozertarsasag-eszaki-hadjarata-&catid=36:politika&Itemid=53. (Letöltve: 2014. 08. 07.)

²⁹ SZABÓ Lajos: *Kassai Kálvinista Krónika 1644–1944*. Kassa, 1944. 238.

el az egyház autonómiáját, az egyházi és világi vezetők legitimitását. Ugyanakkor biztosította arról, hogy respektálja a magyar anyanyelvet, valamint folyósítja azokat a segélyeket, amelyeket a magyar állam a világháború előtt is folyósított. Mindezekért azt kérte cserébe, hogy szervezzék meg a Magyarországtól minden tekintetben független és önálló szlovenszkói református egyházat, a lelkészek tegyék le a hűségesküt a csehszlovák államnak.³⁰ Révész azt válaszolta, hogy a béke aláírásáig nem tárgyalnak arról, hogy elszakadjanak a Magyarországi Református Egyháztól, és a hűségfogadalmat sem fogják letenni, inkább elhagyják a gyülekezeteket.³¹ Miután Štunda visszatért Pozsonyba, a protestáns ügyek referense, Simkovics János (Ján Simkovič) hibbei lelkész és a lipitói evangélikus egyházmegye esperese³² biztosította az egyházi vezetőket arról, hogy megkapják az 1919-es évre betervezett minden olyan segélyt, amelyet a magyar kormány a református egyház lelkészeinek utalt, és amelyekről az elmúlt időszakban elestek. Megígérte, hogy „a hitvallás sérthetetlen-ségét – amint azt a ref. egyház symbolikus könyveiben, zsinati törvényeiben kodifikálta, a csehszlovák kormány tiszteletben fogja tartani úgy, hogy a ref. egyháznak ebben a tekintetben se legyen semmi oka a panaszra. A ref. egyház autonómiáját, tisztán egyházi téren nemcsak elismeri, de meg is védelmezi minden támadással szemben, bármely részről akarna is az érvényesülni, úgy az egyház és állam elvben már kimondott egymástól való elválasztásának keresztülvitele előtt, mint annak keresztülvitele után is, – az iskolaügy terén pedig mindaddig, amíg a minden jellegű és fokú iskolának elvben már szintén kimondott államosítása nem lép életbe.”³³ Révész Kálmánnak írt, 1919. november 13-án kelt levelében ugyanazt ígérte, mint Štunda,

³⁰ DUSZA János (szerk.): *A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent Kassán, 1931. évi március hó 18-án tartott rendes ülésének jegyzőkönyvéből*. Beregszász, 1932. 165–167.

³¹ CSOMÁR Zoltán: I. m. 9–10.

³² ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. A Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, 1977; BACHAT Dániel (szerk.): *A magyarhoni ág. hitv. Evangélikusok négy egyházkerületének egyetemes névtára 1891. évben*. Budapest, 1891. 16.

³³ MRE ZSL, 2a. 305. 141–142.

és megjegyezte, hogy a jog szerint járó segélyeket csak a hűségeskü letétele után fogják kiutalni,³⁴ így a családi pótlék³⁵ összegén kívül semmilyen más segélyben nem részesültek.³⁶ Štunda 1919. december 19-én értesítette Révész, hogy a prágai kormány törölte a költségvetésből ezt a tételt, mert a szlovenszkói reformátusok nem szervezték meg az önálló egyházukat.³⁷ Az egyház ezt az 1919–1920. évi állami segélykiutalást a két világháború közötti időszakban mindvégig napirenden tartotta, mivel sérelmesnek találta, hogy rajtuk kívül minden egyház megkapta a költségvetésből rá eső részt. Hiába interpelláltak a Teljhatalmú Minisztériumhoz, a prágai kormányhoz és a köztársasági elnökhöz, a beígért segély soha nem került kifizetésre. 1920. január 13-án Révész Kálmán még azon az elhatározáson volt, hogy a továbbiakban is Kassán marad, és nem költözik át Magyarországra. „Nagyobb dolog az, hogy, ha így maradnak az országhatárok, amint most vannak, a tiszáninneni kerület magyar része nemhogy püspöki titkárt, de püspököt sem bír tartani, hanem egyesülnie kell a tiszántúli kerülettel, amely elveszíti területének több mint felét. Magam részéről elhatároztam, hogy ha az országhatárok nem változnak, én közérdekből Kassán maradok, mert ha én kihúzom innen a lábamat, a szlovák kormány azonnal kinevez egy, az sem lehetetlen, hogy cseh püspököt, amikor aztán jó éjszakát az autonómiának.”³⁸ A trianoni béke aláírása után viszont megváltozott a véleménye. Az aláírás után Révész Kálmán, mivel nem látott reményt arra, hogy ez az

³⁴ DUSZA János: I. m. 161–162.

³⁵ A családi pótlék tekintetében ehhez hozzá kell tenni, hogy a csehszlovák államtól a lelkészek utóbb a Wekerle-kormány által megállapított – 400 korona egy kiskorú gyerekre – összeget kapták, nem pedig a forradalmi kormány által megemelt, a feleségekre is kiterjesztett összeget. *Tóth Kálmán levele a kerületi főjegyzőnek és Németh István püspöknek*. Deáki, 1919. 05. 31. Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinati Irodája mellett működő Központi Levéltár Komárom (továbbiakban SZRKE KL Komárom) Komáromi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban KEL), esperesi levelezés (a továbbiakban e. l.) 227/1919.

³⁶ VARGHA Sándor: *Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye 1920. október 26-án, 1921. január 26-án és 1921. november 29-én tartott gyűléseiről*. Komárom, 1923. 9.

³⁷ CSOMÁR Zoltán: I. m. 10–11.

³⁸ MRE ZSL, 2a. 305. 135.

állapot rövid határidőn belül az egyház részére kedvező irányba fog változni, elhagyta Kassát, és Miskolcra költözött, előtte Pálóczi Czinke István egyházkerületi lelkészi főjegyzőt megnevezve mint törvényes püspökhelyettest.³⁹ Ez, mint látni fogjuk, fontos döntés volt, mivel egyértelműsítette, ki vezetheti törvényes keretek között az egyházkerületet. Ez a fajta hivatalátadás nem volt ilyen egyértelmű a Dunántúli Református Egyházkerületből létrejövő Dunáninnyi Református Egyházkerületben. Levéltári és könyvészeti adatok hiányában nem tudni pontosan az okát, de Németh István püspököt 1919 augusztusában – egy csónakban – véglegesen átköltöztették Magyarországra. E kényszerű kitelepülés után az akkor létrejött magyarországi Komáromi Református Gyülekezetben szolgált. A működéshez szükséges rendfenntartás érdekében megbízta Patay Károlyt mint rangidős esperest, hogy távollétében ő gyakorolja a kerületi elnökség rá eső jogait.⁴⁰

A legnagyobb befolyással és tekintéllyel bíró egyházi vezetők Magyarországra tették át a székhelyüket, és a Csehszlovákiában maradt egyházi szolgálatban álló reformátusokat felszólították arra, hogy a hűségesküt csak akkor tegyék le, ha erre kényszerítik őket, és a segélyeket is csak a legszükségesebb esetben vegyék igénybe, azt ígérve, hogy azt az adott helyzet rendezését követően visszamenőleg is biztosítani fogják.⁴¹ Révész Kálmánhoz hasonló állásponton volt Németh István, a dunántúli egyházkerület püspöke is, miután 1920. április 23-án Zoch Sámuellel tárgyalt Pozsonyban, aki az evangélikusoknak biztosított egyházalkotmányt a reformátusokra is kiterjesztette volna. Abban állapodtak meg, hogy az antant a csehek által megszállt terüle-

³⁹ Uo. 139. – Czinke István, a Szlovenszkói Tiszáninnyi Református Egyházkerület adminisztrátor püspöke körlevelet intézett a Csehszlovák Köztársaság területén lévő esperesi és lelkészi hivatalokhoz, amelyben közölte az egyházkormányzásban, bíráskodásban és az egyházi sajtó terén beállt változásokat. Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL), fond 1.2. Felvidéki református egyház iratai. 1. doboz.

⁴⁰ CZEGLÉDY Sándor: *Dunántúli egyházkerület 1920. évi szeptember 22–23., 1921. szeptember 24–25. napján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*, Pápa, 1922. 7–8.

⁴¹ VARGHA Sándor: I. m. 12.

tek Csehszlovákiához csatolását a béke ratifikálásáig nem kezeli tényként, így nem bocsátkoznak tárgyalásba.⁴²

Mindkét püspök hagyott helyettést a Csehszlovákiában maradt csonka egyházkerületek irányítására, amíg ők maguk Magyarországról próbálták fenntartani az egyházkerületek és az egész Magyar Református Egyház egységét. Ám azt nem látták be, hogy az államhatárok közigazgatásilag, gazdaságilag stb. szétválasztották az egyházkerületeket és az egyházmegyéket.

Az önszerveződés megindulása

A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház megalapítására irányuló egyházi törekvések az egyházkerületek szervezésével kezdődtek. Ennek az elindítója a Barsi Református Egyházmegye esperese, Patay Károly volt, aki első körben egy közös tanácskozásra hívta a csonka egyházmegyék képviselőit és Révész Kálmánt, aki azonban azt tanácsolta, hogy várjanak még a szervezkedéssel. A következő megkeresésre Révész Kálmán javaslata az volt, hogy az egyházmegyék őt válasszák meg püspöknek, hogy képviselhesse őket és a püspöki fennhatóságot gyakorolhassa felettük. Nem saját püspöki joghatóságának kiterjesztése érdekében javasolta ezt, hanem az állami hivatalok felszólítására. „Annyi tény, hogy a pozsonyi kormánytól már régen felszólítást nyertem, hogy vegyem át a szlovenszkói összes ref. egyházak igazgatását, de erre azt válaszoltam, hogy erről csak a béke ratifikálása után tárgyalhatunk. A kormányzást tehát még át nem vettem a dunán- és tiszántúli részeken, de magától értetődik, hogy e részeken élő egyházak és lelkészek érdekeit addig is szívemen viselem s tőlem telhetőleg előmozdítom.”⁴³ Ezt az elképzelést sem a barsi, sem a komáromi egyházmegye nem fogadta el. 1920. július 4-én Komáromban a Magyar Nemzeti Szövetség gyűlésén az egymás közötti egyeztetést követően a következőket írták Németh István püspöknek:

⁴² CZEGLÉDY Sándor: I. m. 7.

⁴³ MRE ZSL, 2a. 305. 144.

„Alulírottak, akik mindannyian legnagyobb megnyugvással, teljes bizalommal vennénk, hogy közöttünk élve, egyházunk kormányzását bölcs és erélyes kezei alá venné, s bennünket főpásztori szeretettel igazgatni méltóztatnék, mégis mivel ez az adott viszonyok között csaknem lehetetlenség: tiszteletteljesen és szeretettel kérjük Méltóságodat, hogy az I. t. c. 184. §⁴⁴ szerint Dunántúli e. kerületünk itt levő részére a legidősebb esperest püspökhelyettesül megbízni, s őt a teljes felelősség mellett a törvény adta kötelesség teljesítésére felhatalmazni méltóztatásuk.”⁴⁵

Ugyanekkor Patay Károly mint rangidős esperes az 1906. évi I. tc. 184. §-a alapján egyházkerületi közgyűlést hívott össze.⁴⁶ A két egyházmegye képviselői az 1920. július 16-án Komáromban tartott kerületi közgyűlésen Patay Károlyt, a Barsi Református Egyházmegye esperesét mint püspökhelyettest, Szabó György egyházmegyei gondnokot pedig mint főgondnokhelyettest bízták meg az egyházmegyék kerületi felügyeletével. Erre azért volt szükség, hogy az egyházkerület a püspök távollétében is kormányozható legyen, mivel ekkor még a szabályszerű egyházi választásokat nem tudták lefolytatni. Ezek után a közgyűlés felkérte a megbízottakat,⁴⁷ hogy mint egyházkerületi elnökség lépjenek kapcsolatba a többi egyházkerület Csehszlovákiában lévő képviselőivel annak érdekében, hogy a kormánysszerveknél⁴⁸ a re-

⁴⁴ „A püspöki hivatal megüresedik: végleges lemondás, halál, törvényszéki elmozdítás által, vagy ha a püspök más egyházkerületbe megy át lelkésznek. A püspök betegsége, huzamosabb távolléte vagy halála esetén, a püspöki hivatal közigazgatási teendőit az egyházkerületi egyházi főjegyző végzi, elnöki teendőit pedig a hivatalára nézve legidősebb esperes.”

⁴⁵ MRE ZSL, 2a. 305. 124.

⁴⁶ GYALÓKAY László–BIHARY Kálmán (szerk.): *A Dunántúli Református Egyházkerület balparti részének 1920. évi július hó 16-án és 1921. évi január hó 27-én Rév-Komáromban tartott rendes közgyűléseinek jegyzőkönyve*. Léva, 1921. 7.

⁴⁷ A bizottság tagjai: Patay Károly esperes; Szabó György egyházmegyei gondnok mint főgondnokhelyettes; Tóth Kálmán komáromi esperes; Gyalóokay László egyházkerületi tanácsbíró; Konkoly-Thege Sándor egyházmegyei gondnok és Sütteő István egyházkerületi tanácsbíró. GYALÓKAY László–BIHARY Kálmán (szerk.): I. m. 9.

⁴⁸ Ivan Dérer szlovenszkoí teljhatalmú minisztert keresték fel. A küldöttség tagjai voltak az elnökségen kívül Füssy Kálmán, az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt képviselője, Tóth Kálmán esperes. A Tiszáninnen

formátus egyház autonómiája és érdekei képviselve legyenek.⁴⁹ Németh István ezt az egész szerveződési akciót „műfeljajdulásnak” tekintette, mert az állami hűségesküt letévő tanítók magasabb fizetést kaptak, mint addig, valamint havonta 1800 korona drágasági segílyt visszamenőleg is, és úgy vélte, hogy a lelkészek ugyanezt szeretnék elérni.

Németh István a barsi egyházmegye önszerveződésében tett lépéseire válaszolva felszólította Patay Károlyt, hogy ne használja a „püspöki hivatal” megnevezést a hivatali ügyintézésben. Továbbá kijelentette, amennyiben az állam által ígért segílyeket felveszik, az ellentmondana azoknak a külföldi híreknek, amelyek arról szólnak, hogy a Magyarországi Református Egyház oszthatatlan egységének fenntartása érdekében „túrnek, szenvednek, készek még a legvégső áldozatra is”.⁵⁰ Ezenfelül az 1920. július 16-ai közgyűlést négy pontban kifogásolta:

1. A Csehszlovákiában maradt reformátusok továbbra is ismertessék el a Dunántúli Református Egyházkerülethez és a Magyarországi Református Egyházhoz tartozásukat.
2. Kifogásolja, hogy a komáromi gyűlés önmagát rendes egyházkerületi közgyűlésként szervezte meg, és ezáltal önmagát olyan egyházhatósági jogokkal ruházta fel, amelyek feljogosítják arra, hogy a kormánnyal mint külön egyházhatóság tárgyalhasson.
3. Tiltakozik az ellen, hogy a gyűlés a hűségeskü erkölcsi felelőssége és következményei alól felmentést adjon a lelkészeknek.
4. Nem helyesli, és nem hagyja jóvá, hogy a komáromi gyűlés megbízottakat küldjön a teljhatalmú minisztériumba, hogy tárgyalásokat folytassanak azon segílyek ügyében, amelyeket az az evangélikus egyháznak folyósított.⁵¹

Egyházkerületből nem volt senki. A tárgyalásokon Dérer kijelentette, hogy külön egyházkerületekkel nem tárgyal, csak az egész egyház képviselőivel. VARGHA Sándor: I. m. 11.

⁴⁹ *Komáromi Lapok*, 1920/52. 2.

⁵⁰ CZEGLÉDY Sándor: I. m. 8.

⁵¹ CZEGLÉDY Sándor: I. m. 93–94.

Komáromban az ekkor összeülő egyházkerületi gyűlés még elvetette a Magyar Református Egyháztól való végleges elszakadást. Önmagát a következő formában határozta meg: „Szlovenszko területén lévő s a dunántúli ref. Egyházkerületnek alkotó részét képező barsi, komáromi s részben a drégelypalánki egyházmegyék kötelékeibe tartozó református egyházközségek, és pedig 78 anya-, 25 leány- s így összesen 103 egyházközség – továbbra is a zsinatpresbyteri rendszer alapján maradnak – s ezen elven, illetve rendszer alapján kívánják magukat kormányoztatni és igazgatni.”⁵²

A Tiszáninneri Református Egyházkerületek létrehozása

A fennálló szervezetlenséget és a tarthatatlan állapotot a Szlovenszko-i Tiszáninneri Egyházkerület elégelte meg, és lépett előre az önálló és Magyarországtól független egyházkerület létrehozásának útján. Az 1920. december 21-én Kassán tartott közgyűlés⁵³ alkalmával Czinke István püspök beszámolt a Rimaszombatban elfogadott memorandumról,⁵⁴ amelyet a teljhatalmú miniszternek küldtek, valamint a memorandumban foglaltakra kapott válaszokról.⁵⁵ A „nagy” vagy rimaszombati

⁵² GYALÓKAY László–BIHARY Kálmán (szerk.): I. m. 11.

⁵³ A közgyűlés kéziratát lásd DREL, f. 1.2. Felvidéki református egyház iratai. 2. doboz.

⁵⁴ A memorandum szövegét lásd DREL, f. 1.2. Felvidéki református egyház iratai. 1. doboz., Tiszáninneri Református Egyházkerület Levéltára (TIREL) PF. 50. doboz; SIMON Attila–TÖMÖSKÖZI Ferenc: I. m. 72–74.

⁵⁵ A rimaszombati memorandumban – melyet 1920. szeptember 8-án juttattak el a köztársasági elnökhöz és a teljhatalmú minisztériumba – kifejtik, hogy ragaszkodnak a történelmi békeszerződésekben, a csehszlovák állami törvényekben, az 1648-as vesztfáliai béke pontjaiban és a trianoni békeszerződésben biztosított nyelvi és vallási jogokhoz. Kitérnek az egyházi és iskolai autonómiájuk mellett, a zsinat-presbiteri egyházkormányzás mellett. Igényt tartanak minden olyan segély további folyósítására, amelyet 1918-ig kaptak. Az állam támogassa a református tanítóképző és teológiai akadémia létesítését és fenntartását. Az állam reakciójában három lényeges pont volt. 1. Az önálló református egyház megszervezése. 2. A lelkészek hűségesküjének letétele. 3. Az itt élő református szlovákoknak egy egyházmegyébe való tömörítése. Lásd CSOMÁR Zoltán: I. m. 12–13.

memorandumot Pálóczinak tulajdonítják, noha az újabb kutatások szerint azonban annak a levéltári dokumentumnak, amely ezt jegyzi, a stílusa és a kézírás Sedivy László nyitrai lelkészre mutat. A dokumentum címe: *Javaslat a csehszlovák megszállt területen lévő református egyházak szervezete, igazgatása, intézményes berendezkedése s a változott viszonyok által követelt kérdések megoldása tárgyában.*⁵⁶ A memorandumnak több változata is elkészült, az első hitelesnek mondható példányok 1920. szeptember 8-i dátummal vannak ellátva, az aláíró pedig a Tiszáninneri Református Egyházkerület elnöksége. Ugyanezen a közgyűlésen kimondták, hogy önálló egyházkerületet hoznak létre Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület néven.⁵⁷ „Tudatom veletek, hogy december 21-én Kassán egyházkerületi közgyűlést tartottunk a csehszlovák kormány kivánságára önálló egyházkerületté alakultunk »Szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület elnevezéssel« mert a kormány csak ezzel a feltétellel volt hajlandó rólunk tudomást venni, a hivatalos érintkezést velünk megkezdeni s az állam védelmét és anyagi segédelmét számunkra biztosítani. Kívánták továbbá, hogy magunk válasszunk magunknak püspököt és főgondnokot, mert a magyar egyház megbízottjait ilyenekül nem fogják elismerni. Megválasztott tehát a közgyűlés ideiglenesen püspöknek engem, főgondnokká Lukács Géza volt gömöri főispánt.»⁵⁸ A közgyűlés felhatalmazta az egyházi tisztviselőket a hűségeskü letételére,⁵⁹ s kérvényt nyújtott be a Szlovenszkói Teljhatalmú Minisztériumhoz az államsegélyek kifizetésére. A decemberi

⁵⁶ SOMOGYI Alfréd: „A memorandumos évek”. Az 1920–21. év eseményei a helyettes püspöki hivatal (Nt. Patay Károly, alsószecsi esperes-lelkész, helyettes püspök) levelezése alapján. In: LÉVAI Attila (szerk.): *Egyház és történelem*. I. m. 100–101.

⁵⁷ CSOMÁR Zoltán: I. m. 13–14.

⁵⁸ MRE ZSL, 2a. 305. 169.

⁵⁹ A hűségeskü formája és szövege a következő: „Esküszöm a Szentháromság egy élő Istenre, becsületemre és lelkiismeretemre fogadom, hogy a Csehszlovák Köztársasághoz hű leszek, összes állami törvényeit, a kormány törvényes rendeleteit megtartom, kötelességeimet a fennálló törvények szerint híven, lelkiismeretesen és pártatlanul fogom teljesíteni, s minden foglalatosságomban teljes erőmből az egyház érdekeit fogom védelmezni. Isten engem úgy segítjen.” MRE ZSL, 2a. 305. 189.

közgyűlésig viszont a lelkészek egy része már korábban letette a hűségesküt. Letehették, mert az 1920. évi júliusi egyházkerületi közgyűlésen elfogadták, hogy a béke aláírása után, „ha az államhatalom kívánja, a lelkészek és tanítók a hűségfogadalmat letehetik! Jelen viszonyok közt tényleg nem lehet mást tenni, mint, ha követelik a hűségfogadalmat (vagy akár esküt is) letenni.”⁶⁰ Természetesen ez a határozat nem bírt kötelező jelleggel, csupán útmutatásul szolgált. Az egyházkerület a Magyarországi Egyetemes Egyháznál, a magyarországi Tiszáninneri Református Egyházkerületnél és a sárospataki főiskolánál maradt közös alapokhoz és alapítványokhoz való tulajdonjogát továbbra is fenntartotta, jövedelmeire igényt tartott. A teljhatalmú minisztériumhoz küldött kérvényében jelezte, amíg ezekhez a jövedelmekhez hozzá nem jut, a lelkésznevelésre, lelkészi nyugdíjak és özvegy-árva illetményekhez, az állam előlegezze meg a segélyeket.⁶¹ Továbbá engedélyhez folyamodott, hogy a teológusok a Sárospataki Teológiai Akadémiát továbbra is látogathassák, hiszen ekkor még nem volt magyar nyelvű református lelkészképzés Csehszlovákiában. Ugyanezen a közgyűlésen a Tiszáninneri Református Egyházkerület javaslatára létrehoztak egy úgynevezett Közös Bizottságot⁶² a Dunáninneri

⁶⁰ Uo. 177.

⁶¹ Pálóczi Czinke István, a tiszáninneri püspökhelyettes 1920. december 5-én keltezett felterjesztésére a szlovenszkói teljhatalmú miniszter 1920. december 19-ei válaszában (lásd *Református Egyház és Iskola* című lap 1. száma) Simkovic János kormánytanácsos által ezeket mondja: „Ami az egykori magyarországi ref. egyház különböző alapjait illeti, azokra a szlovenszkói ref. egyház nem vesztette el az igényeit. Érvényesítse is ezen igényeit likvidálás útján, amely a szlovenszkói és a magyarországi ref. egyházak között keresztül vihető, akár testvéri megegyezéssel, akár pedig a közös jóvátételi bizottság közvetítésével, amely hivatva lesz pártatlanul megoldani ezeket a kérdéseket. A fundációknak azt a részét, amely a szlovenszkói ref. egyházra esik, kezelje ez az egyház úgy, mint önálló állapot, mert a csehszlovák köztársaság kormánya a két egyház között közös alapokat nem ismer el. Ilyen likvidálás alá eső közös alapok: az egyetemes alap (közalap), egyetemes lelkészi nyugdíjintézet, amely a lelkészözvegyekről és árvákról is gondoskodik, kerületi közíg. pénztárak és a többi különböző rendű alapítványok.”

⁶² A Közös Bizottság arra szolgált, hogy egyetemes szinten foglalkozzon az egyház ügyeivel. Ez a bizottság kommunikált az állami szervekkel mindaddig, amíg meg nem szervezték a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat. CSOMÁR Zoltán: I. m. 15.

és a Tiszáninneri Református Egyházkerület képviselőiből.⁶³ Mindezt annak érdekében, hogy összehangolják, illetve közösen képviselhessék az érdekeiket a miniszteri tárgyalásokon.

A Tiszáninneri Református Egyházkerületben kiírt első választások eredménye a következő volt:

püspök: Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkész;
főgondnok: Lukács Géza gömöri egyházmegyei gondnok;
lelkészi tanácsbírók: Oláh Péter, Péter Mihály, Hutka József,

Pósa Lajos;

világi tanácsbírók: Óváry Pál, Tornallyay Zoltán, Baksay Dezső, Minay István;

lelkészi főjegyző: Réz László;

világi jegyző: Halmy István kassai törvényszéki bíró;

lelkészi aljegyző: Pataky Pál;

világi aljegyző: dr. Molnár József;

tanári képviselő: Báthory Andor;

tanítói képviselők: Vass Ádám, Becske Bálint, Rozgonyi István, Vajnai József.

Dunáninneri Református Egyházkerület létrejötte

A tiszáninneri egyházkerülettel szemben a Dunáninneri Református Egyházkerület megalakítása jóval több problémát vetett fel. A Komáromi Református Egyházmegye az első világháborút követő első közgyűlésén, 1920. október 26-án arra hivatkozva utasította el az önállósodást, hogy a gyülekezetek, lelkészek és tanítók szoros kapcsolatban állnak az egyetemes magyar egyházzal. Továbbá olyan intézmények, mint a lelkész- és tanítóképzők, nyugdíj- és özvegy-árva gyámintézetek Budapesten voltak, és a kiválás esetén az ezekhez való jogigény megszűnt

⁶³ A közös bizottság tagjai: Pálóczi Czinke István püspök, Lukács Géza egyházkerületi főgondnok, Patay Károly helyettes püspök, Szilassy Béla egyházkerületi főgondnok, Tóth Kálmán komáromi esperes, Csekei Dávid egyházkerületi kiküldött, Idrányi Barna, Bornemisza Elemér, Süttee István és Péter Mihály egyházkerületi kiküldöttek. *Református Egyház és Iskola*, 1921/20. 3.

volna.⁶⁴ 1920. november 30-ára Patay Károly püspökhelyettes kérésére a komáromi egyházmegye esperese bizalmi tanácsot⁶⁵ hívott össze az egyházmegyei tanácsbírói és tisztviselői karból, hogy újratárgyalják az októberi közgyűlés határozatát. A bizalmi tanács elvetette az ügy újratárgyalását. A soron következő egyházmegyei közgyűlést 1921. január 26-ára tűzték ki. Eredetileg 20-án tartották volna meg, ám azt hatósági engedély hiányában halasztani kellett, mert Vargha Sándor hatósági engedélyhez folyamodott. Sedivy László szerint nem is kellett volna engedélyt kérnie, hiszen az 1918. december 6-án kelt I. számú csehszlovák alaptörvény elismerte a vallási felekezetek és egyházak addig megszerzett jogait,⁶⁶ amelyeket semmilyen statáriális rendelet nem válthat fel. Sedivy véleménye szerint maga a zsupán vagy a rendőrkapitány nem is tudta, hogy mihez van joga a református egyháznak, így ez az engedélykérés kapóra jött nekik, hogy hatalmukat fitogtathassák. Sedivy meggyőződése volt, hogy a kérelem helyett elég lett volna egy leiratban bejelenteni a gyűlés megtartását.⁶⁷ Ennek az egyházmegyei közgyűlésnek a legfőbb vitatárgyát a Magyar Református Egyháztól való elszakadás kérdése jelentette. A közgyűlés két szavazat ellenében úgy határozott, hogy az egyházalkotmány megváltoztatását és az önszerveződést nem látja szükségesnek.⁶⁸

Az egyházkerületi önszerveződéssel kapcsolatban Tóth Kálmán esperes a következőket vázolta fel: „hogya ha megmara-

⁶⁴ VARGHA Sándor: I. m. 25.

⁶⁵ A tanács összetételéről nincs közelebbi ismeretünk, így azt sem tudjuk, milyen állásponton voltak, és milyen érveket, megállapításokat sorakoztattak fel az októberi közgyűlésen.

⁶⁶ Ebbe beletartozik a református egyház törvényeiben szereplő I. tc. 52. §-ában azon meghatározott joga az elnökségnek, hogy gyűlést hívjon össze: „Az egyházmegyei közgyűlést az esperes és az egyházmegyei gondnok együtt hívják össze, minden évben legalább egyszer, vagy ha szükséges és a körülmények igénylik, többször is. Az elnökség a közgyűlés legfontosabb tárgyait a meghívólevélben mindig jelezni tartozik.” Lásd *Egyházi Törvények a Magyarországi Református Egyházban. Az 1904. év november havának tizedik napján megnyílt második budapesti országos református zsinat által alkotott kilencz törvényczük.* Debrecen, 1906.

⁶⁷ Sedivy László levele Tóth Kálmán esperesnek. Nyitra, 1921. 01. 17. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 30/1921.

⁶⁸ *Komáromi Lapok*, 1921/9. 4.

dunk tovább is passiv elzárkózottságban, mint élő tiltakozás a végzetszerűség ellen, túrve-szenvedve a mellőztetést, szegénységet és bizonytalanságot; vagy megalkudni a helyzettel, szervezkedni a felkínált alapon s reá bízni magunkat, ügyünket az állam feltételezett jóakarátára.”⁶⁹ Az ellentábor képviselői közül Vargha Sándor komáromi lelkész véleményét ismerjük, aki egy 1919. január 13-án kelt levélben kifejtette az esperesnek, hogy nem lesz támogatója a kormánnyal való tárgyalásoknak, továbbá „nagyon apokrif jellegűek abban a tiszáninneri levélben foglalt s állítólag a magyar kormánytól és a zsinat Külügyi albizottságától származó nyilatkozatok”.⁷⁰ Arról, hogy a magyarországi református egyházi közvélemény milyen álláspontot képviselt a Csehszlovákiához került egyháztestek önszerveződésének kérdésében, mélyebb levéltári kutatások hiányában nehéz válaszolni. Ám annyi bizonyos, hogy a dunántúli egyházkerület ellenzett mindenfajta önszerveződési munkát. Vargha Sándor véleménye szerint „vagy megmaradunk a régi állapotban mindnyájan, vagy szakadás lesz, de tiszáninneriek szolgálalelkűségében és gyalázataiban osztozni nem kívánok”.⁷¹ Pontosan nem tudni, hogy melyik Tiszáninneri Református Egyházkerület által kiadott levélre hivatkozik Vargha Sándor, és azt sem, miért ragaszkodott ilyen erőteljesen a régi állapot megtartásához, hiszen saját maga is tapasztalta e tarthatatlan helyzet súlyosságát. Sedivy László viszont azt állította, hogy 1921. február 9-én egy miniszteri fogadáson,⁷² ahol jelen volt Patay Károly, Czinke István és Lukács Géza is, Czinke megmutatta azt a levelet, amelyet Baltazár Dezső⁷³ és Dégenfeld Schomburg József⁷⁴ írt alá a konventi külügyi bizottság nevében, és amelyről az előbbieken Vargha Sándor azt

⁶⁹ VARGHA Sándor: I. m. 33.

⁷⁰ Vargha Sándor levele Tóth Kálmán esperesnek. Komárom 1919. 01. 13. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 18/1919.

⁷¹ Uo.

⁷² Patay Károly levele Tóth Kálmán esperesnek. Alsószece, 1921. 02. 10. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 71/1921.

⁷³ Baltazár Dezső (Hajdúböszörmény, 1871. november 15. – Debrecen, 1936. augusztus 25.) Református lelkész, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke 1911-től haláláig.

⁷⁴ Dégenfeld Schomburg József (1847–1927), gróf, a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka.

állította, hogy *apokrif*,⁷⁵ vagyis elhallgatott iratnak vélte. Az önszerveződéssel kapcsolatban még 1921. január 7-én tájékoztatta Németh Istvánt, hogy milyen formában képzei el a status quo fenntartását, illetve a legvégső esetben egy külön egyház létrehozását. „Főgondnokhelyettes úr abban egyezett meg Patay úrral, hogy az önálló szervezkedés ügyét a komáromi egyházmegye közgyűlése elé fogják vinni. Így hát nemsokára sarokra kell állanunk. Mondhatom nem sok emberre számíthatok ez idő szerint a kollégáim közül de remélem, hogy egy jól előkészített közgyűléssel sikerül legalább egy mérsékelt, a várakozás álláspontjára helyezkedő határozatot elfogadtatni. Az én álláspontom az, hogy a fősúly a magyar egyet. egyháztól való elszakadás, illetve a külön egyházzá szervezkedés gondolatán nyugszik. Éppen azért semmiképp se akarok belemenni a külön szervezkedésbe, ebben nem maradok magamra, mert a múltkori állásfoglalásunknál már véleményt nyilvánító Gyalócai László, Csekes Béla, Mórocz Mihály lelkészeken kívül számítok Beke Kálmán, Galambos János és ifj. Kúr Gézára, és akit még korábban kellett volna említenem, Győry Elemérre. Ha kenyértörésre kerül sor, és mindenképen el kellene szakadni az egyet. egyháztól, arra akarnám rávenni ez említett és még esetleg megnyerendő kollégáimat, hogy ne szervezkedjünk külön egyházzá a külön államalakulat alapján, hanem maradjon mindegyikünk gyülekezete külön, független, önálló református egyház, a többiekkel minden kapcsolat nélkül, legfeljebb velük erős szövetséget alkotva, és helyezkedjünk mindannyian az angol avagy amerikai ref. egyház oltalma és védnöksége alá. Így megmenekülnénk attól, hogy a magyar állam rovására a nagy világ színpadán állampolitikai ütőkártyául használtassunk fel, hogy önmagunk tépjük szét a magyar egyet. egyházzal és hazával való kapcsolatunkat, hogy a lutheránusokkal közös, illetve a lutheránusoknak alárendelt pozsonyi teológiáról kaphassuk papjainkat, s így lutheránus szellemmel veszélyeztessük egyházunk jövődjét.”⁷⁶ Tóth Kálmán esperes az önkéntes elszakadást bűnnek, a kényszerűségből fakadót a „legfájdalmasabb áldozat-

⁷⁵ Sedivy László levele Tóth Kálmán esperesnek. Nyitra, 1921. 02. 02. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 44/1921.

⁷⁶ MRE ZSL, 2a. 305. 191.

nak”, viszont szükségszerűnek tartotta.⁷⁷ A közgyűlés végül két ellenszavazattal úgy határozott, hogy az egyházalkotmánynak a megváltoztatását nem látja szükségesnek, és így nem szervekedik külön egyházzá.⁷⁸ A Patay Károly által vezetett Barsi Egyházmegye közgyűlése már korábban egyöntetűen kijelentette az önszerveződésre való hajlandóságát.

1921. január 27-én szintén Komáromban hívták össze a Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület közgyűlését, amelyet Patay Károly püspökhelyettes és Szabó György főgondnokhelyettes⁷⁹ által alkotott elnökség vezetett. Három javaslatot terjesztettek be. Az egyik szerint a Barsi Református Egyházmegye főjegyzője a Tiszáninneri Református Egyházkerület határozatát elfogadja, miszerint Dunáninneri Református Egyházkerület néven szervezzék meg az új és független egyházkerületet. A második beterveztést a komáromi egyházmegye főjegyzője tette, aki szinten támogatta a függetlenedést, ám olyan kitételrel, hogy nem fogadják el az állami segílyt. A harmadik javaslat Vargha Sándor komáromi lelkészé volt, aki azt hangsúlyozta, hogy tartsák magukat a status quoóhoz.⁸⁰ Bihary Kálmán egyházmegyei főjegyző javasolta, hogy a Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület példájára mondják ki a magyar egyháztól való elszakadást és a külön egyházzá való szerveződést. Az elrendelt szavazáson egyenlő számú szavazatok születtek, így a püspökhelyettes szavazata döntött. Patay Károly az elszakadás mellett tette le a voksát, és ezzel létrejött a Szlovenszkói Dunáninneri Református Egyházkerület. Patay úgy vélte, amennyiben a status quo mellett dönt, ott lennének, ahol elkezdtek, vagy még ott sem. Láttá ugyanis, hogy a helyzet egyre rosszabb, és a segélyekre mindinkább szükség

⁷⁷ VARGHA Sándor: I. m. 35.

⁷⁸ *Komáromi Lapok*, 1921/9. 4.

⁷⁹ Ezen a közgyűlésen mondott le posztjáról Szabó György főgondnokhelyettes. A közgyűlés Konkoly-Thege Sándort mint rangidős gondnokot – a Komáromi Egyházmegyéét – hívta meg erre a posztra. GYALÓKAY László–BIHARY Kálmán (szerk.): I. m. 16.

⁸⁰ Patay Károly körlevele *Igazolásom* címmel. Alsószecse, 1921. 03. 31. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1.,

van.⁸¹ Vargha Sándor Németh Istvánnak küldött levelében beszámolt az egyházkerületi gyűlésen történekről, a szavazásnak azon kimeneteléről, amelyet teljes mértékben elfogadhatatlannak tartott, Patay Károlyt téve meg legfőbb bűnbaknak: „Méltóságos és Főtiszteletű Püspök Úr, Mélyen tisztelt Uram! Ide zárva méltóztatik venni egy reánk kényszerített akciónak a gyümölcsét. Nem szívesen mentem bele, jobb szerettem volna, ha a régi álláspontomon maradhattam volna, de ha már egyszer a telhetetlen kapzsi önzés, a méltatlan dicsvágy ide hajtott bennünket, igazán nem tehetek mást, mint hogy segítek részt venni a méltó megbüntetésben. Igazán csúnya dolog, hogy amikor a legszebb alkalom nyílt volna előttünk méltó utódoknak bizonyulni a pátens ügy nagy harcosaihoz, akkor akadt egy magas tisztség viselője, aki hiúságtól vezérelve kiintrikálta a döntést és eljátszotta önérzetünket, önbecsületünket. Adná a jó Isten, hogy ne csak a választás kedvem szerinti eredménye lenne a büntetése, hanem az itteni és a túlparti kálvinisták gúnykacaja is.”⁸² Németh István még 1921 szeptemberében is azt írta az önállósodási törekvésekről, hogy „minden kényszerítő ok nélkül lett megindítva” – mint írja⁸³ –, amennyiben rendszeres levelezésben állt a Csehszlovákiában maradt lelkészekkel, akkor tudnia kellett volna, hogy minél tovább késik az önálló egyház létrehozása és a hűségeskü, annál tarthatatlanabb lesz a lelkészek és tanítók helyzete.⁸⁴ A Dunántúli Református Egyházkerület Magyarországon maradt részének közgyűlése elfogadhatatlannak tartotta az egész önszerveződési folyamatot.⁸⁵

Mindjárt az alakuló egyházkerületi közgyűlésen elrendelték, hogy az egyes egyházak a püspöki és főgondnoki szék betöltésé-

⁸¹ Uo.

⁸² MRE ZSL, 2a. 305. 200.

⁸³ CZEGLÉDY Sándor: I. m. 40–41.

⁸⁴ Tóth Kálmán esperes már 1919. május 31-én kelt levelében részletesen leírja, hogy hiába nevezi őket a „gályarab papok utódainak, akiknek a legvégső óráig ki kell tartaniuk”, nem veszi észre, nem látja közvetlen közelről azt a kilátástalanságot, amely áthatja a lelkészi kart. Tóth Kálmán levele a kerületi főjegyzőnek és Németh István püspöknek. Deáki, 1919. 05. 31. SZRKE KL Komárom, KEL, e. l., 227/1919.

⁸⁵ CZEGLÉDY Sándor: I. m. 94.

re irányuló szavazataikat február 20-ig⁸⁶ adják be. Soós Károly búcsi lelkész az esperesnek írt levelében a püspök személyére vonatkozólag felhívja a figyelmet arra, hogy erre a tisztre „a legalkalmasabbat, legkiválóbbat, legjobb szervező és kormányzó erőt, a legtisztább és legélesebb látású férfiút kell választani”.⁸⁷ Megjegyezte, hogy a komáromi egyházmegyében több ilyen személy van, mint a barsi egyházmegyében, valamint hozzátette azt is, hogy „nem vezethet csak a hála és elismerés a múltban tett fáradozásért”.⁸⁸ Valószínűsíthető, hogy ez egy finom utalás lehetett Patay Károly személye ellen. Patay Károlynak nagyon alacsony volt a támogatottsága a komáromi egyházmegyében. A támogatói bázisa a barsi egyházmegyére korlátozódott. A választást végül Balogh Elemér nyerte. A kerületi elnökség végül a következő formában állt fel:

püspök: Balogh Elemér pozsonyi lelkész;
 egyházkerületi főgondnok: Szilassy Béla losonci földbirtokos;
 papi főjegyző: Gyalóky László nemesócsai lelkész;
 világi főjegyző: Tuba János;
 papi aljegyző: Sörös Béla losonci lelkész;
 világi aljegyző: Kersék János lévai ügyvéd;
 papi tanácsbírók: Akúcs Lajos, Udvardy Gyula, Mórocz Mihály
 (a negyedik papi tanácsbírói állást pótszavazással döntötték el Gálffy Géza és Sándor Benő között);
 világi tanácsbírók: Mohácsi János, Kersék János;
 mint régi kerületi tanácsbírók megmaradtak: Szilassy Béla,
 Sütő István, Gyalóky László és Bihary Kálmán.

⁸⁶ Patay Károly a félremagyarázások miatt hivatalosan is elrendeli az egyházkerületi tisztségekre a gyűlekezeti részről megejtendő szavazást. A voksok leadásának határideje így az előzőleg megadott február 20-áról március 15-ére módosult. Patay Károly püspökhelyettesi körlevele. Alsószecse, 1921. 02. 20. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 90/1921.

⁸⁷ Soós Károly levele Tóth Kálmán esperesnek. Búcs, 1921. 02. 02. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 63/1921.

⁸⁸ Soós Károly levele Tóth Kálmán esperesnek. Búcs, 1921. 02. 02. SZRKE KL Komárom, KEL, e. 1., 63/1921.

A Kárpátaljai Református Egyházkerület létrejötte

A Kárpátaljai Református Egyházkerület megszervezése az 1920. szeptember 8-án kelt memorandumban, amelyet a kormányhoz terjesztettek fel, mint lehetőség vagy alternatíva nem is került szóba. Ez azért is történhetett, mert egyház-szervezetileg a kárpátaljai egyházmegyék a magyarországi Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartoztak. A helyzetet tovább bonyolította Kárpátalja közigazgatási státusza. Noha a prágai kormány 1919 novemberében autonóm direktóriumot hozott létre Kárpátalján, minden hatalom a katonai parancsnokság kezében volt. Az ostromállapot csak 1922-ben szűnt meg, ezután vette át a polgári hivataloknak az irányítását a tisztviselői kar. Lényegében a kormányzói intézmény volt az egyetlen különbség Csehszlovákia többi részéhez képest.⁸⁹ Az egyházi közigazgatás esetében Czinke István viszont felkérte a kárpátaljai gyülekezeteket, hogy csatlakozzanak a tiszai kerülethez. 1921 januárjában Komjáthy Gábor Zsatkovics Gergely kormányzóval történt megbeszélése után még azt írta az esperesnek, hogy a „Kormányzó úr kinyilatkoztatta előttem, hogy úgy az ő mint az összkormány véleménye szerint a Ruszinszkóban levő református egyházak törvényben biztosított jogaik alapján önállóan intézkedik ügyeiken, szabad tetszésük szerint szervezkedhetnek önálló egyházkerületté vagy csatlakozhatnak a Szlovenszkóban megalakult egyházkerülethez, mindamellet jelenleg a várakozó álláspontra való helyezkedést ajánlja, tekintettel arra, hogy Ruszinszkó területe és határai véglegesen még nem nyertek megállapítást s ő mint mondá – reményli, hogy két hónap alatt úgy az egész Ung mint Zemplén megyének egy része is Ruszinszkóhoz fog csatoltatni s akkor lesz ideje határoznunk a fölött, külön egyházkerületté szervezkedünk-e vagy a Slovenszkóban megalakult e. kerülethez csatlakozunk.”⁹⁰ Ekkor még nem volt a református egyház állami elismerésének azon feltétele, amely szerint Kárpátaljának külön egyházkerületet kell létrehozni. Ez a helyzet gyorsan meg-

⁸⁹ FEDINEC Csilla–BÁRDI Nándor–SZARKA László. (szerk.): I. m. 104.

⁹⁰ MRE ZSL, 2a. 305. 198.

változott, amikor Czinke István 1921 áprilisában már a következőket írta Biki Ferenc esperesnek. „Az államsegély folyósítását most is a régi feltételekhez köti. Titeket azonban kivessz belőle, talán hasznotokra. Rátok vonatkozólag ugyanis a leiratban szóról szóra a következő kijelentés foglalkozik: »Podkarpatská Rus, mint a csehszlovák köztársaság autonóm része, követeli, hogy a Podkarpatská Rus területén lévő gyülekezetek külön egyházzá szervezkedjenek meg, amelyiknek aztán ezen terület kormányzósága fogja fizetni a biztosított segélyeket úgy, amint ezt teszi két ág. ev. egyház községgel. Užhorodon és Nový Klenovcon, amelyek annak területén vannak.«”⁹¹

A Beregi és az Ugocsai Egyházmegye a helyzet megoldására közös bizottságot hozott létre. A bizottság nem tudott dűlőre jutni a kérdésben, ám a megoldást maga az állam kényszerítette ki, ugyanis az önálló kerület megalakítását szabták meg a lelkészek és a gyülekezetek állami szubvenciója kifizetésének feltételeként.⁹²

A hovatartozás kérdésében folytatott megbeszélések során az Ungi Református Egyházmegye kérdése többször is felmerült, mivel közigazgatásilag a terület déli, magyarlaktar része Csehszlovákiához tartozott.⁹³ 1921. augusztus 2-án Beregszászon tartottak gyűlést a Máramaros–Ugocsai, Beregi és Ungi Református Egyházmegyék képviselői,⁹⁴ ahol a következő programot tárgyalták meg:

1. Egyházkerület alapításának szükségessége, megfelelő alapítógyűlés megszervezése.
2. A név megállapítása.
3. Kérelem a konventbe és a zsinatba való belépés iránt a szlovákiai kerületekkel együtt.
4. Javaslattétel az alapítógyűlés helyére és idejére vonatkozólag.

⁹¹ MRE ZSL, 2a. 305. 239.

⁹² Bővebben lásd Fritz PEYER-MÜLLER: I. m. 87.

⁹³ BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005. 226.

⁹⁴ Képviselőkről itt: Fritz PEYER-MÜLLER: I. m. 83.

5. A püspöki beiktatás helyének és idejének megállapítása.
6. Választási ajánlások a kerület részére.
7. Pénzügyi bizottság megalakítása.⁹⁵

Biki Ferenc, az Ugocsai Egyházmegye esperese kiállt a három egyházmegye egyesülése mellett, noha Pálóczi Czinke István továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a kárpátaljai reformátusok ne önálló egyházkerületbe szerveződjenek, hanem csatlakozzanak a Tiszánineni Református Egyházkerülethez.⁹⁶ A tárgyaláson létrehoztak egy tíztagú bizottságot, melynek az volt a feladata, hogy képviselje a három egyházmegye református gyülekezeteit a kárpátaljai kormányzóságnál.⁹⁷ Az önálló református egyházkerület megalakításával a kormány magát az egyházat bízta meg, amelyet szavazással bonyolítottak le. 1921. augusztus végén a gyülekezeteket körlevélben hívták fel a szavazásra. Az érvényes presbitériumi szavazatok mindegyike a kárpátaljai egyházkerület mellett szólt. Számszerűsítve ez annyit jelent, hogy 78 gyülekezetből 73 érvényes szavazatot kapott a kárpátaljai egyházkerület.⁹⁸

Eközben 1921. október 7-én az Ungi Református Egyházmegye ungvári közgyűlésén kimondták, hogy támogatják a kárpátaljai ungi egyházközségek különválását a szlovenszkoói ungi résztől.⁹⁹ Ezzel létrehozták a Kárpátaljai Református Ungi Egyházmegyét, melynek élére Komjáthy Gábor lelkész került.¹⁰⁰

A presbitériumok szavazását követően 1921. október 9-én Bihary Kálmán meghívta a gyülekezeteket az 1922. október 31-én tartandó alakuló közgyűlésre, és kérte őket, hogy gondoskod-

⁹⁵ Uo. 82.

⁹⁶ MRE ZSL, 2a. 305. 244.

⁹⁷ TiREL PF. 30. doboz.

⁹⁸ TÓTH Zsuzsa: A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása, egyházmegyéinek küzdelmei a Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1920–1928). *Acta Beregsasensis*, 2011/1. 136.

⁹⁹ FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Fórum Intézet–Lilium Aurum, Galánta–Dunaszerdahely, 2002. 94.

¹⁰⁰ Az Ung-Kárpáti Egyházmegye létrehozásáról szóló vita bővebben: FRITZ PEYER-MÜLLER: I. m. 89–91.

janak az egyes küldöttekről.¹⁰¹ A közgyűlés nem hozta meg a várt eredményt. A résztvevők ugyan megszavazták az egyházkerület létrejöttét, de a bizottság, amelyet azért hoztak létre, hogy amíg nincs kerület, addig legyen egy szervezet, amely viszi a három egyházmegye ügyeit, megszűnt. Az önálló kerület megszavazása után Biki Ferenc mint rangidős esperes át is vette a tanácskozás vezetését. A kerület vezetésével Biki Ferencet és Ráthonyi Ákóst bízták meg. Több függő kérdés is maradt azonban, amelynek megoldására ismét egy bizottságot hoztak létre, így az alakuló közgyűlést el kellett napolni. Meghatározták a bizottság feladatait, így most először bízták meg valakit egy konkrét feladat megoldásával. A függő kérdések közt olyan problémák szerepeltek, mint a költségvetés elkészítése, a gyülekezeti hozzájárulás mértékének megállapítása és egyéb pénzforrások felkutatása, az államsegély igénylése, amelyre az államtól írásbeli biztosíték volt, mindezek újra megszavaztatása a presbitériumokkal, a tizenhárom ungi gyülekezet¹⁰² hovatartozása, statisztikakészítés a gyülekezetekről.¹⁰³ Az előbbi pontok előterjesztője Bertók Béla munkácsi lelkész volt, ám a kerület megalakítását elhamarkodottnak vélte. Az indoklásában megjegyzi, hogy „a kerület megalakítása nincs előkészítve. A presbitériumok többsége megszavazta ugyan, de nem tudták azt a terhet, mely az alakulásból az egyházakra hárul, nem is tudhatták mert erre nézve, számbavéve a gyülekezetek teherképességét, egy mindent felölelő költségvetés elkészítése után ki kellett volna mutatni azt a szükségletet, amit az államtól kérünk és annak folyósítását nem szóbelileg, hanem intézményesen biztosítani. Nincs a határkérdés se tisztázva s ennél is nagyobb baj az ungi 12 egyház helyzete, melynek hozánk való csatlakozását a szl. t. inneni egyh. kerület ismételten

¹⁰¹ Fritz PEYER-MÜLLER: I. m. 102. A beadott szavazatok október 9-én bontattak fel. Az erről felvett jegyzőkönyvből, amelyet Sütő Áron biz. jegyző egész terjedelmében felolvasott, kitűnik, hogy a felszólított hetvennyolc egyházból hatvanhat föltétlenül kívánja a kerület megalakítását, hét csak feltételesen, öt egyház pedig nem szavazott. MRE ZSL, 2a. 305.

¹⁰² Ungvár, Nagydobrony, Eszeny, Csongor, Szalóka, Kisdobrony, Tiszaágtelek, Kisgejőc, Nagygejőc, Koraláthelme, Tiszaásvány, Minaj, Ungtarnóc. FEDINEC Csilla: I. m. 120.

¹⁰³ Fritz PEYER-MÜLLER: I. m. 103–105.

megtagadta. Mindezek után benyújtja hat. javaslatát, melynek lényege az, hogy mondja ki az értekezlet, hogy szükségesnek tartja ugyan a kerület megalakítását de a végleges megalakulást, a választásokat csak akkor határozza el, ha 1. egy részletes költségvetés elkészítése után tisztában lesznek az egyes gyülekezetek afelől, hogy mily összeggel lesznek megterhelve, és mit ad az állam? 2. ha ez e. m. közi bizottság konkrét, írásban garantált biztosítékot nyer az államsegély folyósításáról. 3. ha a szlov. t. inneni egyházkerület az ungi 12 egyházat kebeléből kiengedi.”¹⁰⁴ A Kárpátaljai Református Egyházkerület megalakulása így elviekben megtörtént, de a tisztségek betöltése még mindig késett. Időközben az államvezetésnek is fogatkozóban volt a türelme, ugyanis a prágai kormányzat a pozsonyi országos hivatalon keresztül határidőt szabott a zsinattartásra. Czinke István megírta a kárpátaljai püspökhelyettesnek, Biki Ferencnek, hogy a prágai kormány legutóbbi államsegély kiutalásánál kijelentette, amennyiben június végéig nem tartanak zsinatot, nem alkotják meg az új egyházi törvényeket, akkor sem az államsegélyt, sem a törvényes autonómiát nem kapják meg.¹⁰⁵

1923. március 8-án Beregszászban rendkívüli gyűlésen tanácskoztak az új egyházkerület jövőjéről, valamint az ungi egyházmegye kárpátaljai kerülethez csatolásáról. A gyűlés elsősorban arra szolgált, hogy kiírják a választásokat az egyes egyházkerületi tisztségekre és hivatalokra. A választásokat április 15-ig kellett megtartani. A fő problémát a tizenhárom ungi gyülekezet jelentette. A március 8-i gyűlés előtt egy esperesi körlevél is felhívta e gyülekezetek figyelmét, hogy egyházbiztosként a tiszáninneni egyházkerülethez tartoznak, valamint hogy a kárpátaljai kerületnek nincs joga egy kárpátaljai egyházmegye létrehozására, hiszen az a zsinati ülés hatáskörébe tartozik. A tizenhárom egyházközség képviselői az esedékes beregszászi gyűlésen sem vehetnek részt. Az egyházmegyei alapító közgyűlést 1923. március 22-én tartották, Komjáthy Gábor vezetésével, aki

¹⁰⁴ MRE ZSL, 2a. 305. 248.

¹⁰⁵ Uo. 256.

ismételten indokolta a megalakítás szükségességét, és ismertette annak mind egyházi, mind állami törvényi hátterét.¹⁰⁶

1923. április 17-én ült össze az egyházkerületi választóbizottság, amikor is megválasztották Bertók Béla munkácsi lelkészt az egyházkerület első püspökévé (80-ból 47 szavazattal), György Endrét pedig főgondnoknak. Az egyházkerület a Beregi, Ungi és Máramaros-Ugocsai Egyházmegyéből jött létre, amely 77 gyülekezetből, 65 ezer gyülekezeti tagból, 76 lelkészből és 5 segédlelkészből tevődött össze, valamint három filiából és három missziós egyházközségből.¹⁰⁷

Püspök: Bertók Béla munkácsi esperes-lelkész;

főgondnok: György Endre;

papi főjegyző: Sütő Áron gáti lelkész;

világi főjegyző: Komáromy Lajos;

papi aljegyző: Peleskey Sándor viski lelkész;

világi aljegyző: Bakó Gábor;

a négy papi tanácsbíró: Szentimrey József, Mizersák Péter, K. Nagy Sándor, Bihary Lajos;

a négy világi tanácsbíró: Bakó Bertalan, Gáthy Zsigmond, Korláth Endre, Nagyiday Ferenc;

tanítói képviselők: Füstí M. László, Molnár Ferenc.

Az új püspök ünnepélyes beiktatására június 7-én került sor a munkácsi templomban, melyen a kormány részéről egyetlen képviselő sem volt jelen.¹⁰⁸ Valószínűleg Bertók Béla kárpátaljai püspök személye nem volt kívánatos az ungvári kormányzóság számára. Éveken át az a helyzet állt fenn, hogy a kárpátaljai egyházkerületet *de jure* elismerte ugyan, ám *de facto* nem ismerte el Bertók Bélát mint püspököt. Mutatta ezt azzal, hogy a hivatalos iratokat nem hozzá, hanem az esperesekhez küldte.¹⁰⁹ Ez az állapot közel kilenc évig tartott, amikor Antonín Rozsypal, az Országos Hivatal elnöke 1932. június 14-én kelt levelében je-

¹⁰⁶ Fritz PEYER-MÜLLER: I. m. 111–116.

¹⁰⁷ BOTLIK József: I. m. 226.

¹⁰⁸ Fritz PEYER-MÜLLER: I. m. 118–119.

¹⁰⁹ MRE ZSL, 2a. 305. 254–255., 284.

lezte a hivatalos érintkezés megkezdését az egyházkerülettel és a kerületi püspöki hivatallal.¹¹⁰

Összefoglalás

Az önszerveződés történetének bemutatott fejezeteiben látnunk kell, hogy rengeteg szálból tevődik össze, amelyek egymástól jól elkülöníthető történettel rendelkeznek, ám együttesen érdemes őket megvizsgálni. Az egyes történeti szálak sok elemből összeálló egyéni történetet fűznek össze és tartanak egyben.

A magyar református egyház annak ellenére, hogy *de facto* létrejöttek az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai, mindaddig fenntartotta a református egyház egységét, amíg ezeknek az államoknak *de jure* létrejötte meg nem valósult a trianoni békeszerződés értelmében. A békeszerződésig a csonka egyházkerületek vezetői nem tartották alternatívának az önszerveződést, hanem várták, hogy visszaálljon a háború előtt fennállt rendszer. Az 1919-es és 1920-as években a határzárak és a megszállás miatt a segélyek és egyéb szociális juttatások elmaradása gazdasági és egzisztenciális válságba sodorta a lelkészeket és a gyülekezeteket. 1920–1921 fordulóján belátták, hogy az önszerveződés, a Magyarországi Református Egyháztól szervezetileg független egyház létrehozása az egyetlen járható út, még ha az kényszerből is történik. A csehszlovák állam kizárólag akkor volt hajlandó tárgyalni a reformátusok képviselőivel, ha megszervezik a saját, önálló egyházukat. A leggyorsabban és legkorábban a tiszáninneri egyházkerület hozta létre önmagát. Problémásabb volt a dunáninneri egyházkerület önszerveződési folyamata. Itt az egyházkerületet alkotó két egyházmegye vitája terhelté az új egyházkerület létrehozását. A megalapításról szóló szavazáson döntetlen eredmény született, így a barsi egyházmegye esperesének, Patay Károlynak a szavazata volt a döntő, és ezzel létrejött a Szlovenszkyi Dunáninneri Református Egyházkerület. Legkésőbb a kárpátaljai egyházkerület alakult meg a csonka

¹¹⁰Uo. 254., 285.

tiszántúli egyházkerületek egyházmegyéiből. Az egész önszerveződési folyamatot az 1923-as Lévai Zsinat zárta le, ahol megalkották az új egyházalkotmányt és a törvénytárat, amelyet a csehszlovák kormányzat soha sem fogadott el, így az egyház a két világháború közötti időszakot féllégális állapotban töltötte.